

LA QÜESTIÓ DE LES COLÒNIES INDUSTRIALS:
UN FENOMEN DISCUTIT DE LA HISTÒRIA INDUSTRIAL
DE LA CATALUNYA DELS SEGLES XIX I XX

GRACIA DOREL-FERRÉ
Universitat Lió II

El viatger que recorre les valls de la Catalunya interior no pot deixar de sorprendre's per la densitat i la fisonomia de les poblacions industrials que voregen els rius, fins al punt de constituir un paisatge molt particular. Probablement, és en el curs mitjà del Llobregat on l'efecte és més visible, ja que les colònies industrials van apareixent amb una mitjana de separació de dos quilòmetres. Malgrat la seva diversitat, sempre s'hi pot reconèixer la fàbrica, l'església, la casa de l'amo presidint l'habitatge obrer, organitzat en fileres. Segons el pendent del lloc, el conjunt està escalonat o escampat. Però sempre hi ha els tres pols, l'econòmic, l'espiritual i el temporal, situats estratègicament. La localització i el paper d'aquestes colònies en el procés d'industrialització de Catalunya ha condicionat d'una manera notable la percepció i l'interès que se'ls ha dedicat. Nascudes vora els rius per necessitats econòmiques, aquestes localitzacions han estat considerades a posteriori com el resultat d'estratègies polítiques o ideològiques. La burgesia emprenedora de final del segle XIX veia en aquestes colònies la perpetuació del sistema patriarcal romà,¹ per als teòrics del feixisme, eren el lloc per excel·lència on es neutralitzaven els antagonismes entre el capital i el treball. La majoria són tèxtils i consagrades al cotó i sovint han estat considerades com a específiques per a aquest tipus de producció, però a Catalunya hi ha colònies mineres organitzades amb els mateixos principis.²

D'altra banda, tampoc no es tracta d'un fenomen únicament català. Hi ha colònies industrials tant a Itàlia com a la regió de Puebla, a Mèxic. Entre les més antigues, les de Nova Anglaterra tenen una escala *americana*. Tots aquests conjunts deriven d'un mateix prototipus, el de la manufactura, que concentrava en un mateix espai, de manera delimitada i de vegades closa, els llocs de treball i els llocs de vida. Es poden resseguir clarament les etapes de la formació de la vila obrera, des de la manufactura senyorial fins a la ciutat industrial inacabada de Ledoux. Això no obstant, si bé és possible establir la filiació d'aquests centres obrers, tant en la història europea com en l'americana, sigui quin sigui el producte elaborat, i tant si els ele-

1. En el sentit que li dona Prat de la Riba, en la seva *Ley jurídica de la industria*, Barcelona, 1898.

2. G. DOREL-FERRÉ (1992), *Les colònies industrials a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (traducció de la tesi doctoral publicada en la seva versió original en francès: *Les colonies industrielles en Catalunya, le cas de la Colònia Sedó d'Esparreguera*, París, Editions Argument).

ments constants poden ser percebuts fàcilment o no, també són remarcables una sèrie d'aspectes que diferencien les colònies obreres entre elles i autoritzen l'establiment d'una tipologia. Així, la casa patronal, sempre present a Itàlia i a Espanya, no hi és, a Nova Anglaterra, on les empreses van sorgir no pas d'estructures familiars, sinó de grups financers anònims. L'església, propera a la casa del patró, expressa físicament en el paisatge la solidaritat dels poders a Itàlia, Espanya o Mèxic, tots ells països catòlics. Rarament correspon a la religió del patró, protestant, a les colònies de Nova Anglaterra, on els obrers van ser successivament canadencs francesos i, més tard, irlandesos, és a dir, catòlics. De vegades, com a Crespi d'Adda, a Itàlia, el pla i l'arquitectura revelen l'estructura d'una societat estrictament jerarquizada, on es distingeixen perfectament els patrons, els quadres i els obrers. A Catalunya, això és menys freqüent, tot i que les discriminacions socials també eren visibles en la distribució espacial, com és el cas de Borgonyà, sobre el Ter.³

Catalunya compta actualment amb un centenar de colònies industrials que responen a la definició inicial: un assentament humà, allunyat un o dos quilòmetres, o fins i tot més, de la seva municipalitat a causa de l'activitat que duïen a terme. La definició, al principi, tenia un sentit més ampli i englobava les colònies agrícoles. Sigui com sigui, totes elles tenen en comú la dependència d'un salt d'aigua que proveeixi l'energia, cosa que obliga a una localització determinada. Naturalment que no tots els dolls d'aigua han donat origen a una colònia. Només s'han constituït com a colònies aquelles fàbriques de prop de l'aigua que per la seva grandària i el seu allunyament de la vila tenien necessitat de fixar una mà d'obra al lloc de la producció. Tanmateix, el concepte també s'ha fet extensiu a un petit nombre de colònies urbanes que, pel seu funcionament econòmic i cultural, van comportar-se com a colònies de llocs aïllats.

Amb algunes excepcions molt concretes, com ara els casos de Can Rosal, Can Baurier i, sobretot, Can Bros,⁴ les viles industrials no apareixen pas abans del final de la dècada de 1870. Tot i la magnitud d'alguns projectes,⁵ aquestes són el resultat de construccions pragmàtiques i evolutives. És a partir de 1880 que els conjunts són notablement engrandits o reben els equipaments més importants. Després de 1895, sí que la majoria de colònies ja són edificades com a projectes totals. Tinguem present que la major part de les viles industrials de la Gran Bretanya i Nova Anglaterra daten de la primera meitat del segle XIX, i les de França i Itàlia van ser edificades entre 1860 i 1880, uns vint anys abans que a Catalunya. En aquest sentit, el fenomen, a Catalunya, és tardà.

3. G. DOREL-FERRÉ (coord.) (1994), *Villages ouvriers, mythe ou réalités*, CILAC.

4. Hi ha notícies d'aquestes tres colònies anteriors a 1860, però cap estudi de fons no ho ha confirmat documentalment.

5. Com ara el de Puig i Llagostera, que pretenia fer de la seva fàbrica i de la seva vila industrial d'Esparreguera el conjunt més important de la Catalunya interior. O bé l'expansió que Antoni Sedó havia previst en el mateix indret. Vegeu la nostra tesi citada.

Algunes colònies disposaran només d'un equipament elemental, almenys des del punt de vista fisonòmic, i no es desenvoluparan mai. És el cas dels entorns de fàbriques poc importants amb algun petit nucli de població annex. En canvi, n'hi ha d'altres que esdevindran veritables petites viles totalment autònomes, on era possible tenir-ho tot a l'abast. Aquestes són poc nombroses, una vintena a Catalunya, però constitueixen un ventall molt interessant de formes urbanístiques, en les quals van intervenir grans arquitectes contemporanis, cosa que no facilita les decisions que s'han de prendre amb vista a la revaloració i a la conservació del patrimoni. Es podria imaginar una colònia ideal amb les cases dels amos de la Bauma o de Can Bassacs, les esglésies de Can Ponç o de Can Viladomiu, les cases i els serveis col·lectius de Can Vidal. La Colònia Güell, pel fet de tenir les traces de Gaudí i dels seus deixebles, ha adquirit una anomenada molt particular i representa un cas únic entre les colonials industrials.

El fenomen ha estat interpretat de diverses maneres. Una idea persistent voldria defensar que les colònies havien estat establertes en territoris despoblats per tal d'evitar els desordres urbans i domesticar més fàcilment la mà d'obra obrera reivindicativa. Els arguments vénen de lluny: el metge higienista Monlau⁶ ja proposava situar les activitats industrials fora de les viles per evitar la formació de barris obrers insalubres. Però de fet, des de bon principi, el problema energètic va ser presentat clarament: una colònia industrial, tant a Catalunya com a Nova Anglaterra, als Vosges (a l'est de França), al nord d'Itàlia o a Mèxic, és una vila obrera annexa a una fàbrica localitzada a prop del salt d'aigua que li proporciona l'energia necessària. Només una colònia industrial a Catalunya, la Colònia Güell, no funciona amb energia hidràulica. Els seus promotors van utilitzar arguments de tipus higienista per justificar-ne la construcció. La realitat mostra que van tenir certament altres motivacions de les que van exhibir, com per exemple, la d'implantar la fàbrica en una zona àmplia on edificar un edifici funcional.

El tema de les colònies industrials és un d'aquells temes que semblen ben estudiats i coneguts. Sorpren, doncs, el fet que, en realitat, molt poques colònies disposin de l'estudi monogràfic que necessiten. En part, s'explica perquè els arxius d'aquestes empreses han tingut diverses sorts. Actualment, només els arxius de la Colònia Sedó, dipositats a l'Arxiu Nacional de Catalunya, han estat classificats. Altres, com ara els de les prestigioses colònies de Viladomiu i Can Burés, ja hi han estat dipositats, però encara no se n'ha fet la classificació. Això permet entendre que la bibliografia existent sobre les colònies estigui plena d'aproximacions o, en el pitjor dels casos, d'errors.

Sovint es confon la data de compra de la concessió de l'aigua, la de l'engegada de la fàbrica i la de la creació de la vila obrera, que quasi sempre ha necessitat diver-

6. P. F. MONLAU i J. SALARICH (1984), *Condiciones de vida y trabajo obrero en España, 1856 y 1858*, Barcelona.

ses etapes de construcció. També es confon la data de creació de la societat inicial i la data de creació de la colònia. Cal triar entre les produccions hagiogràfiques fetes els anys 1930 i alguns estudis recents que potser han volgut aplicar hipòtesis contemporànies a realitats del passat. No sempre són historiadors els qui s'han interessat pel tema. Arquitectes i sociòlegs van ser els primers a plantejar els problemes del seu estudi. Entre les obres més discutibles, la d'Ignasi Terrades, publicada el 1979,⁷ va provocar un desacord entre els historiadors que encara no ha estat superat del tot. Molt influenciat per les nocions d'Estat providència formulades els anys setanta als Estats Units, Terrades va defensar la hipòtesi que les colònies industrials constituïen una espècie prematura d'Estat providència. Afirmava, contra tota lògica, que les colònies, més que tenir un deute fonamental amb l'energia hidràulica, havien estat construïdes el més lluny possible de les localitats per evitar el «contagi» obrer urbà. De cop, la situació catalana presentava un *particularisme* històric, diferent i incomparable amb l'exterior. Més endavant donarem els arguments que contradiuen totalment aquesta hipòtesi, basats en el nostre treball d'arxiu, uns arguments corroborats per Jordi Nadal, que els ha subscrit en els seus treballs posteriors.⁸

1. ELS ELEMENTS DEL DOSSIER

a) *Les transformacions de la Catalunya interior*

En els primers decennis del segle XIX, l'aigua va esdevenir un bé públic i va ser sotmesa a una legislació molt favorable perquè pogués ser utilitzada amb finalitats productives. Des de 1845, van aparèixer un conjunt de disposicions legals que van ser contestades repetidament pels usuaris, a causa de l'acarnissada competició per disposar d'aigua.

La legislació sobre la utilització industrial de l'aigua tingué notables repercussions, posades de manifest en els treballs de Maluquer.⁹ L'acarnissada competició per disposar d'aigua es manifestà, primerament, en el ritme de les adquisicions de salts d'aigua. Els estudis de Carreras,¹⁰ basats en les demandes de concessions d'aigua, mostren una corba cronològica que reflecteix els moments de major inversió a les valls. De manera general, la seva contribució mostra que les compres de cabals d'aigua coincideixen amb les etapes de l'expansió industrial, sense comptar la costa i Barcelona, industrialitzades a partir del carbó. L'estudi és prou vàlid, amb la re-

7. I. TERRADES (1979), *Les colònies a Catalunya, un particularisme històric*, Barcelona, Laia.

8. Entre els nombrosos treballs del gran historiador de l'economia, vegeu, per exemple, J. NADAL (dir.) (1989-1994), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 6 v.

9. J. MALUQUER *et al.*, «La formació d'una societat industrial», a J. de NADAL, *Història econòmica...*, vol. I.

10. A. CARRERAS (1983), «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña, 1840-1920, un ensayo de interpretación», *Revista de Historia Económica*, núm. 2.

serva que caldria considerar de manera diferenciada les compres de salts d'aigua fetes amb finalitat especulativa.

De fet, el resultat més tangible de la legislació d'aigües va ser l'exempció d'impostos durant quinze anys per a qualsevol industrial que adquirís un salt d'aigua i hi instal·lés una empresa abans de dos anys des de la compra (Llei de 1845, completada el 1855). Aquesta disposició favorable va ser entesa com un estímul, però no va ser pas determinant amb relació a les colònies industrials. De fet, hem pogut demostrar que abans de 1870 les colònies eren rares. La llei de 1868, que reprenia i estenia les disposicions anteriors, va tenir més impacte. Aquesta concernia de manera més explícita les viles obreres, en particular per l'exempció del servei militar de què gaudien els nois habitants de les colònies en edat d'incorporar-se a les armes.

Les inversions en els cursos d'aigua de la Catalunya central van ser fetes en un context particular, el d'una absència quasi total de vies de comunicació, si s'exceptuen els camins de ferradura. Es va buscar un terme mitjà entre les possibilitats d'accés i les del cabal del riu. De fet, els cursos fluvials més abundants, els dels afluent de l'Ebre, van ser desestimats en profit de les valls que tenien la sortida natural vers Barcelona. Es va fer una veritable especialització de l'ús de l'espai, amb la filatura a la part alta i el tissatge a la baixa. A causa de les possibilitats reduïdes dels cursos d'aigua, les instal·lacions i les empreses eren mitjanes o petites, i no es podien engrandir d'altra manera que multiplicant-les.

Quina data podem donar a l'arrencada d'aquesta atenció sobre les possibilitats de les valls? La tesi de Nadal es manté en el més essencial. Segons ell, la primera fàbrica de vapor, de 1834 a Barcelona, significa el punt de partida de la industrialització. Com se sap, aviat es van percebre els inconvenients de la manca de carbó, perquè Catalunya no n'era productora i els costos de la importació fins a Barcelona eren cinc vegades el seu preu d'origen. Per això, la utilització del carbó es restringia a les empreses de la costa. I per això mateix, els empresaris es van llançar cap als recursos hidràulics, després de 1834.

La tesi de Sánchez¹¹ matisa aquesta posició en la mesura que la seva investigació sobre les fàbriques d'indianes posa de manifest fins a quin punt, a finals del segle XVIII, el procés d'industrialització de Catalunya estava en sincronia amb els de França o Anglaterra. Segons ell, no hi ha pas retard en la industrialització de Catalunya, sinó una via diferent. El retard, en tot cas, ve després, especialment amb relació al consum de carbó i a la producció metal·lúrgica, a més del parèntesi corresponent a l'aturada provocada per la Guerra del Francès els anys 1808-1814. Certament, en els darrers temps, s'ha demostrat que possiblement no s'havien tingut prou en compte les mutacions espacials degudes als canvis tecnològics dels primers decennis del segle XIX, així com les seves conseqüències socials. Deixant de banda Barce-

11. A. SÁNCHEZ (1992), «La indianería catalana, ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, núm. 1.

lona, tot el rerepaís vivia de la producció i del comerç de la llana. Aquestes activitats recularen de manera espectacular davant del progrés del cotó. Una veritable pauperització, agreujada per la guerra napoleònica, afectà regions senceres. De fet, una part de les tropes carlines va ser reclutada entre teixidors sense treball. La situació s'agreujà amb la mecanització de la filatura i, més tard, del tissatge, i l'adopció cada vegada més important de l'energia hidràulica. El gradual procés d'industrialització va sofrir transformacions fonamentals i en cada etapa va tenir costos socials elevats.

b) L'aigua: una servitud, un repte

Abans del segle XIX, el Llobregat, per exemple, havia estat poc explotat. Temut per les seves crescudes destructores, en unes proporcions sens dubte més importants que les actuals, era descartat d'entrada per a les implantacions de molins i altres motors hidràulics, els quals s'instal·laven preferentment en els seus afluents. D'altra banda, la topografia no permetia la creació de canals, o sols rarament, com ara el rec de Manresa que data del segle XVII, o, ja del segle XIX, el canal de la Infanta, a la banda esquerra del Llobregat, de Molins de Rei a Barcelona, o el de Berga, al nord de la vall del mateix riu, veritable canal industrial.

Des de les primeres dècades del segle XIX fins a la fi del segle, les instal·lacions industrials van funcionar, de primer, amb rodes hidràuliques i, més tard, connectades amb turbines, perfeccionades contínuament.

El cas de la fàbrica d'Esparreguera és exemplar. El 1850, Miquel Puig va adquirir una roda hidràulica amb possibilitat de desenvolupar una potència de 100 CV i, més tard, per a una de les seves dependències, una turbina mecànica. Els dos ginys van ser encarregats a Anglaterra. El 1867, el seu fill i successor, Josep Puig, ja els havia canviat; però havien aportat una força de 100 i 130 CV. En aquell moment, l'empresa era clienta fidel de la casa Planas de Girona, que s'havia especialitzat en la producció de turbines Francis, adaptades al cas català. El que cal remarcar és l'aferrissament a augmentar l'explotació del cabal d'aigua i, com a conseqüència, a utilitzar turbines més i més potents. I, ja que no es podia demanar al riu allò que era impossible de rebre, es donava el fet que els industrials de la vora del riu no podien créixer d'altra manera que multiplicant-se. I això és el que va fer Puig i Llagostera. L'any 1872, quan havia extret la màxima eficàcia del salt de Broquetes, va comprar, quatre quilòmetres amunt, el salt del Cairat, en el qual va poder edificar, tot i algunes incidències novellesques, una resclosa de vint-i-tres metres d'alçada. L'aigua, conduïda per una canalització subterrània i després per un aqüeducte, havia de permetre quadruplicar la potència de la fàbrica i passar de cinc-cents obrers a dos mil. Se sabia que havia encarregat a la citada casa Planas de Girona dues turbines de 700 CV cadascuna, que les volia situar en bateria al subsòl per augmentar encara més la força del salt d'aigua, però no ha estat fins fa poc que s'ha pogut excavar i posar de manifest, a partir d'una veritable campanya arqueològica, l'antiga obra d'art que permetia el pas de la conducció. Es tracta d'una sala, d'una construcció admirable i gegantesca,

a la mesura, o més aviat a la desmesura, del seu autor. Sigui com sigui, aquest sistema espectacular va tenir una vida curta, perquè, ja des que va ser posada en marxa, les canalitzacions explotaren, víctimes de la pressió del salt d'aigua. Sedó, que havia estat nomenat gerent de la fàbrica, va fer modificar el recorregut de l'aigua tal com es pot observar encara avui dia. El va escurçar, fent-li adoptar una corba menys costeruda per sota terra, i instal·là una sola turbina de 1.400 CV, una potència mai no construïda a Espanya ni potser a Europa. El seu fill, l'any 1903, completà definitivament el sistema, encarregant a la casa Eyscher i Wyss una central hidroelèctrica de peu de presa. Així, l'aigua que baixava del Llobregat era turbinada dues vegades: primer per la central i després pel barratge de Broquetes. Gairebé es podria afirmar que ni una gota d'aigua del riu s'escapava de Can Sedó. Encara es va intentar perfeccionar el sistema, especialment buscant millorar el recorregut subterrani de l'aigua: canal d'arribada, canal de sortida, passatge des de la turbina gran a les turbines auxiliars. No obstant això, l'essencial ja estava situat des de l'any 1903 i no va rebre canvis fonamentals.

2. UNA PATRONAL DINÀMICA

La industrialització de les valls de la Catalunya interior ha conegut diversos canvis que han transformat el paisatge i les condicions de vida. Al segle XVIII, ja que com hem vist els rius eren temibles i imprevisibles, les planes interfluvials eren llocs d'una vitalitat intensa, amb una important activitat a domicili i, fins i tot, una primera mecanització a base de cavalleries. Essencialment era una activitat llanera, tot i que Zamora fa constar el creixement del cotó en la producció domèstica. En les primeres dècades del segle XIX, els llaners batallen intensament per fer front i encertar la via de la modernitat. S'observen temptatives de mecanització, fracassades per manca de capital. Pel que fa als més acomodats, aquells que ocupaven un lloc elevat, que tenien privilegis de càrregues municipals o corporatives, conservaven i protegien gelosament els seus béns. No obstant això, va ser l'economia llanera la que va marcar el camí, creant uns comportaments, consolidant uns aprenentatges i establint una xarxa de comercialització cap a tota la península Ibèrica. Des del segle XVIII, va existir un mercat interior, malgrat la dificultat de les comunicacions.¹² L'economia cotonera prendrà el relleu, al seu temps.

La transformació es va fer a partir de la primera meitat del segle XIX. Els rius, temuts en altres temps, van ser aleshores buscats pels seus salts d'aigua. Les viles que vivien de la manufactura dispersa van veure marxar la seva població artesana per anar a buscar treball fora, a la fàbrica. L'activitat de les planes es traslladà a les valls. En l'origen d'aquest vast moviment hi hagué la iniciativa d'un grup nombrós d'emprendors, sorgits en part de la protoindústria, en part del comerç colonial. Aquest aspecte, sense estar totalment aclarit, ha estat analitzat per historiadors que han

12. M. T. PÉREZ-PICAZO *et al.* (1996), *Els catalans a Espanya, 1760-1914*, Barcelona.

mostrat la vitalitat de les viles de la Catalunya interior, com ara Manresa, Igualada o Berga. El resultat d'aquesta activitat, sovint tèxtil, a vegades paperera o agroalimentària, va ser, en expressió de Pierre Vilar, el d'habituar els catalans a produir per vendre. Els lligams amb l'antic imperi colonial han estat demostrats. Queda sense dilucidar el paper i l'impacte dels estrangers a Catalunya. Per quina raó vingueren i s'instal·laren a Catalunya molts francesos, anglesos i, en menor grau, suïssos? Va ser, potser, un replegament cap al sud, quan el Llenguadoc es desindustrialitzava?¹³ En tot cas, la innovació tecnològica passà pels Pirineus: és el cas de la berguedana, una variant de la *mule-jenny* perfeccionada a la petita vall pirinenca de Berga.

Construir una fàbrica no costava pas gaire car, especialment una fàbrica de dos-cents a quatre-cents obrers com era el més habitual a la vall. Per contra, les màquines, importades d'Anglaterra, tenien un preu elevat. D'on venia el capital? En part, dels petits artesans enriquits en el context del creixement econòmic de final del segle XVIII i, en part, també, de les relacions amb l'imperi colonial. Al segle XIX s'hi afegiren algunes fortunes obtingudes en el comerç amb Cuba.

Els catalans instal·lats a Cuba van tenir sorts diverses. Rarament eren propietaris d'*ingenios*, el més freqüent és que fossin comerciants, i la major part vivia amb ben poc per tal de reunir un capital variable. La botiga de lloguer d'esclaus, o la seva venda, va constituir, probablement, el més clar dels seus negocis.¹⁴ Però la mecanització dels *ingenios*, accelerada per les disposicions contra la *trata* de negres i per la inseguretat generada a l'entorn de l'esclavitud, va posar fi a bona part dels negocis dels catalans. Van seguir comerciant, però molts d'ells va preferir retornar a casa, amb capitals. L'estudi dut a terme sobre la família Puig¹⁵ permet avançar la hipòtesi que vers el 1840 es va produir una primera repatriació de capitals, que van ser invertits en la indústria tèxtil o en les rendes. A partir de 1840, Cuba va esdevenir cada vegada més un problema bàsicament espanyol, i això ajuda a entendre la indiferència d'un sector de catalans amb relació al manteniment de l'imperi desmembrat. Certament, a Esparreguera van ser els capitals cubans els que van permetre la creació d'una empresa que se situà ràpidament entre les més importants del Principat. A continuació, els financers i els polítics van entrar amb força en els consells d'administració.

3. LA QÜESTIÓ SOCIAL, EN SEGON LLOC

a) La qüestió obrera

Retroblem la reflexió anterior: les colònies van beneficiar-se de la disponibilitat d'una mà d'obra procedent de les planes interiors i van frenar l'èxode rural vers les

13. C. J. JOHNSON (1995), *The life and death of industrial Languedoc, 1700-1920. The politics of the industrialization*, Oxford-Nova York.

14. C. YÁÑEZ (1996), *Saltar con red*, Madrid, Alianza.

15. G. DOREL-FERRÉ (1995), «Los orígenes del capital industrial catalán: el ejemplo de la familia Puig de Vilanova i la Geltrú», *Revista de Historia Industrial*, núm. 8.

viles més properes a Barcelona, on també arribava en onades successives. El que es buidà primer van ser les localitats que vivien del treball a domicili. Els homes i les dones que arribaven als nuclis industrials, en ple creixement, passaren amb dificultats de l'estat d'artesans lliures al d'obriers disciplinats. Se sentien propers a la rebel·lia i sintonitzaren aviat amb els dictats de la Primera Internacional. Tenien una mobilitat elevada, un fet que dóna testimoni tant de la seva llibertat d'acció com dels problemes específics engendrats pel sistema hidràulic.

En efecte, si bé l'energia era gratuïta, convenia un manteniment constant de rodes, engranatges i transmissions. Els patrons aprofitaven els estiatges per provocar aturades tècniques regulars. Això generava una gran inquietud entre els obrers i, de vegades, conduïa a una conflictivitat manifesta, amb protestes i vagues. Les consignes podien procedir de les viles industrials, amb un grau important de conscienciació. En aquest panorama, la vila d'Esparreguera no va tenir un paper capdavanter. Més aviat era a Manresa on es donaven instruccions des de Les Tres Classes de Vapor. Més tard, a la dècada de 1880, desapareguda la Primera Internacional, Igualada, amb una clara preeminència anarquista, va ser la protagonista. Al segle xx, va ser Terrassa la inductora dels moviments. En canvi, les viles de la Catalunya interior, com ara Olot o Berga, van disposar de major autonomia reivindicativa i organitzativa. Durant els anys en què va publicar-se, la *Revista Social* donava, a més d'eslògans, les raons de la reivindicació obrera: la precarietat del treball, les males condicions, les aturades freqüents i els acomiadaments. Per això, amb la hidroelectricitat, que permetia un funcionament menys irregular de les fàbriques, els patrons van poder imposar la «disciplina» somniada. Però també va ser en el segle xx que va arribar una mà d'obra totalment rural, sense experiència artesanal, en principi dòcil. D'aquest sector obrer, el més convençut es decantarà per les orientacions anarquistes i afrontarà la relació patró-obrer des d'un angle social o ideològic. Una de les aportacions de la meua investigació va ser posar de manifest el pes de la incidència dels factors tècnics en els comportaments d'obriers i de patronal. Al segle XIX, trobem una població obrera mòbil i reivindicativa, i el cas no és únic: Yves Lequin i Gérard Noi-riol han estudiat a França situacions comparables al Lionès i a altres llocs.¹⁶

La resposta patronal va ser doble: d'una banda, introduir la disciplina a la fàbrica amb els reglaments; i de l'altra, fixar la mà d'obra, donant-li allotjament. Aquest procés es va reforçar, a més, amb una política paternalista, més o menys desenvolupada segons els patrons, però eficaç gràcies a la seva presència constant o a la dels seus representants més propers: el majordom i el capellà. Aleshores es podria dir que, si bé les colònies industrials havien estat edificades per raons tècniques, van ser les raons socials les que les van fer durar. Però els testimonis que tenim són tar-

16. Y. LEQUIN (1983), *Histoire des français, XIX-XX siècles*, vol. II: *La société*, París, Armand Colin. Més recentment, les contribucions d'aquests dos historiadors a P. FRIEDSON (dir.) (1997), *Industrialisation et sociétés de l'Europe occidentale, 1880-1970*, París, i a J. MARSEILLE (dir.) (1998), *L'industrialisation et l'Europe occidentale (1880-1970)*, París.

dans, en comparació de les situacions en altres països industrialitzats. A Catalunya, les actituds no van anar gaire més enllà de les intencions. Les de Puig i Llagostera, per exemple, malgrat les seves declaracions de 1872, quan afirmava que volia crear una colònia obrera on es resolguessin definitivament els antagonismes entre el capital i el treball,¹⁷ no van poder ser aplicades perquè, tot i la calma política posterior al 1875, va morir precoçment el 1878. Güell no va establir un sistema eficaç de control de la població obrera fins després de 1895. I la teorització de la colònia industrial la devem a Prat de la Riba, qui confon, potser intencionadament, paternalisme i *paterfamilias* de tipus romà. El patró és l'amo. Des d'aquest punt de vista, la colònia industrial va ser mentalment ruralitzada. La data d'aparició de la *Ley de industrias* és de 1898.¹⁸ L'article de Morote, únic testimoni contemporani d'una crítica del sistema, l'havia precedit pocs anys.¹⁹ La coincidència és aclaparadora.

Morote no va ser pas el primer a parlar de feudalisme a les fàbriques. La *Revista Social*, uns decennis abans, havia llançat invectives de *señor feudal* contra Puig i Llagostera.²⁰ Quan s'analitzen els fets, semblen minsos amb relació al que passava a altres llocs de l'Europa industrial de l'època. Se l'acusava de comportar-se com a *amo*, de pagar gent de confiança encarregada de mantenir l'ordre, d'encerclar la fàbrica amb murs emmerletats, com els dels antics castells. Els anys 1870-1871, aquestes acusacions eren banals a qualsevol lloc d'Anglaterra o dels Estats Units, per no parlar de França, de Bèlgica o de Suïssa. La virulència de l'acusació sembla que demostra que la situació era poc habitual a Catalunya, i portaria l'aigua al molí dels que creuen que el país encara era fortament rural en aquestes dates. Però si la situació era nova, el context, amb relació a l'article de Morote, ja era molt diferent. En vint anys, a les ribes dels cursos d'aigua de la Catalunya interior s'havia vist multiplicar-se les fàbriques i les colònies a un ritme i amb una densitat espectaculars. És evident que el traumatisme devia haver estat fort, i que l'ordre antic s'havia capgirat profundament.²¹ Es van imposar noves relacions de dominació, amb tanta més facilitat com més isolades fossin les colònies. Morote subratlla la misèria humana d'aquests hàbitats superpoblats, el treball precoç dels infants, l'asserviment de les dones, el control

17. Ignorem el context ideològic en el qual es devia moure Puig. Era amic de personalitats progressistes, com ara Prim, Letamendi o Zorrilla, però no sabem si va conèixer i relacionar-se amb Cerdà, sens dubte bon coneixedor de les experiències saint-simonianes (vegeu G. DOREL-FERRÉ i M. RENOM, «Aproximación al pensamiento social del urbanista Ildefonso Cerdà (1815-1876). El impacto del viaje a Nîmes en 1844», a S. CASTILLO i J. M. ORTIZ DE ORTUÑO, (COORD.) (1998), *Estado, protesta y movimientos sociales. Actas del IIIer Congreso de Historia Social de España (Vitoria-Gasteiz, julio de 1997)*, Bilbao, Asociación de Historia Social, Universidad del País Vasco, p. 79-93).

18. E. PRAT DE LA RIBA (1898), *Ley jurídica de la industria*, Barcelona.

19. L. MOROTE (1891), «El feudalismo en las fábricas», *La Publicidad*, núm. 7.

20. La *Revista social*, l'única col·lecció completa de la qual és conservada a Amsterdam, va ser àmpliament utilitzada per M. IZARD (1978), «Entre la impotencia y la esperanza: La Unión Manufacturera», *Estudios de Historia Social*.

21. Un conte de Narcís Oller de 1891 en dona la mesura: N. OLLER (1992), «La fàbrica», *Contes*, Barcelona, Edicions 62.

religiós. Denuncia el sistema de la colònia que permet que el patró recuperi el salari a través dels lloguers i els deutes de la botiga. Però, és específic? No. El sistema de colònies no és pas una invenció catalana, ja ho hem dit.²² El que denuncia Morote és la versió tardana i banal d'un fenomen que en aquelles dates era conegut a tot Europa i als Estats Units.

El text de Morote va tenir el seu impacte. L'autor devia rebre pressions i, tot i que anunciava una continuació, aquesta no va aparèixer mai. Un silenci espès va encobrir un testimoni que feia nosa. Se sap que la Comisión de Reformas Sociales,²³ que efectuava una enquesta extensa sobre els salaris i els habitatges obrers de principi del segle xx, va aturar l'estudi a les portes de les colònies obreres i va especificar que els enquestadors no havien pogut entrar «por ser la colònia propiedad privada». Actualment tendim a sobrevalorar aquest testimoni. Conserva el seu valor i la seva força, però cal relativitzar-ne l'abast. Tradueix un fet comú, no un cas particular. Els patrons catalans no van ser ni millors ni pitjors que els d'altres llocs industrialitzats.

b) *La vila contra la colònia*

Les lleis sobre colònies agrícoles, que van néixer de les nacionalitzacions dels béns de l'Església, tenien com a objectiu poblar els immensos latifundis sostrets al clergat. Estipulaven, entre altres coses, una exoneració d'impostos durant vint-i-cinc anys i l'alliberament del servei militar d'aquells que hi treballaven. Això no obstant, per beneficiar-se d'aquestes mesures, les colònies havien d'estar allunyades dos quilòmetres de la vila de la qual depenien *per la via més directa*. Abans dels anys de la Restauració, aquesta llei, promulgada el 1855 i modificada diverses vegades, havia estat poc aplicada. Però a partir de 1876, els industrials en reclamen l'aplicació. Era el moment en què molts d'ells estaven arribant al final de les exoneracions d'impostos obtingudes per a quinze anys, gràcies a la legislació sobre aigües d'ús industrial. Sens dubte, haurien aconseguit fer valer aquests privilegis exorbitants si haguessin controlat els ajuntaments. Però la realitat és una altra, una situació absolutament original: en lloc de fer-se elegir alcaldes, tant de poblets com de ciutats, com van fer els industrials dels altres països d'Europa, els industrials catalans van desestimar els càrrecs electes municipals. Com a molt, van presentar-se a les legislatives i van destacar per una gran discreció a les Corts en tot allò que no fossin qüestions vitals per a l'economia. Això no obstant, amb la Restauració, els industrials que havien ajudat Alfons XII a restablir-se en el tron van pretendre treure el màxim profit de la seva adhesió. Van fer valer una interpretació molt àmplia de la llei de les colònies agríco-

22. Vegeu també G. DOREL-FERRÉ (2000), «Les colonies industrielles dans l'histoire du logement social», *Actes de les Cinquenes Jornades de Patrimoni Industrial de Catalunya*, Manresa, per editar.

23. L'Instituto de Reformas Sociales, creat a Madrid en els darrers anys del segle XIX, segons el model d'altres estructures semblants a Europa, havia posat en marxa una sèrie d'estudis, com ara els de *Casas baratas para obreros* (1910) o *La jornada de trabajo en la industria textil* (1914).

les, girant-la a favor seu per tal de no pagar impostos, una vegada més. La violència amb la qual van defensar aquesta qüestió reforçaria la hipòtesi que els costos de fabricació no eren tan favorables com es diu, comparats amb els de les fàbriques urbanes. De fet, en una carta dirigida a Manuel Girona, l'empresari Puig i Llagostera confirmava que l'estalvi obtingut dels salaris, d'un 20 % a un 30 % més baixos a la colònia, era contrarestat pels costos de transport més elevats. Val a dir que l'estalvi proporcionat per l'ús de l'aigua era vital.²⁴

Als municipis de la zona, les classes mitjanes tradicionals acostumaven a dirigir els ajuntaments i veien amb desesperació com se'ls escapava una font d'ingressos important. Mentre van poder, poc temps, van revoltar-se contra aquest fet i van resistir-s'hi valentament. De fet, d'entre la centena de colònies industrials, només un petit nombre va obtenir l'estatus tan cobejat.²⁵

La conflictivitat subsegüent posa en evidència la incisió entre les burgesies tradicionals que constituïen la migrada classe mitjana catalana i els nous burgesos, amb ingressos procedents de les indústries i les seves activitats induïdes. Entre els conflictes més durs, val la pena comentar el que va enfrontar la Colònia Sedó amb la vila d'Esparreguera. L'ajuntament, en defensa dels seus drets, va anar apilant recursos administratius, fins al punt que Antoni Sedó, per tal de poder dir l'última paraula, havia projectat la secessió de la vila. Amb aquesta finalitat, va acollir un nombre d'obriers molt superior a les seves necessitats i va iniciar un dossier de demanda de segregació tramès al seu associat Romero Robledo, d'altra banda ministre d'Estat. Però no va aconseguir els seus objectius.²⁶ Una altra colònia, i no pas de les menors, la Colònia Güell, tampoc no va poder obtenir la segregació, tot i desitjar-la. Remarquem que el conflicte va persistir fins a la Guerra Civil. Després de la guerra, els antagonismes no van ser pas solucionats, sinó menys publicats. En això la situació no era excepcional: en l'àmbit europeu, fins i tot en els llocs on els industrials havien pres el poder, havien d'afrontar l'oposició de la població, que no admetia veure com s'aixecava a vora seu una organització nova d'hàbitat i de vida disconforme amb la regla general. Com a exemple, podem citar l'antagonisme entre la vila de Guise, a França, i el *Familistère* fundat per l'industrial J. B. A. Godin, un antagonisme tan fort que va durar més enllà de la vida de l'empresa i no és fins avui dia que comença a esborrar-se.²⁷

24. G. DOREL-FERRÉ, «L'eau ou le charbon, l'alternative énergétique de l'industrie catalane au XIX siècle», *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Homenatge a Jordi Nadal*, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. 2, p. 1057-1068.

25. A. PANIAGUA (1992), *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*, Madrid. Vegeu també J. CLUA MERCADAL (2001), *Procesos hidráulicos i aplicació de la legislació pel foment de la població rural a les colònies industrials*, Barcelona.

26. G. DOREL-FERRÉ (1992), *Les colonies industrielles...*

27. G. DOREL-FERRÉ, «Godin, entre l'innovation technique et l'innovation sociale», *Communication et Organisation*, Bordeus, per editar.

c) *Una constant: la presència religiosa*

Tota colònia catalana està dominada per la seva església, concebuda de manera que pugui acollir tota la població per a les cerimònies religioses. Eren construïdes amb cura i, la majoria de vegades, sota la direcció d'algun arquitecte reconegut. Estaven ateses per un capellà, que sovint era també el mestre de l'escola. La seva posició i la seva funció, la facilitat amb la qual rebia confidències i entrava a les llars en l'exercici del seu ministeri van fer d'aquest home una peça clau en el sistema paternalista vigent. Pel fet de ser rebut a la taula dels patrons, feia còmodament de vincle entre aquests i la població obrera. Moltes colònies tenien també una casa conventual on vivien les religioses encarregades de la infermeria, dels nadons i de les noies solteres. Aquest és el cas de la Colònia Rosal, de la Colònia Vidal o de la Colònia Güell. El 1895, a la Colònia Sedó hi havia vuit religioses, totes andaluses, que s'ocupaven dels malalts en una colònia que comptava amb més de mil tres-cents habitants. Aquest, però, era un servei creat tardanament, excepte potser per a la Colònia Rosal,²⁸ del tipus particular de colònies força enretirades a la Catalunya interior. Aquesta decisió es devia prendre després de la proclamació de l'encíclica *Rerum novarum*, el 1892, ja que abans, el 1879, més aviat s'acusava la colònia de ser un cau de tots els vicis. Aquest aspecte no ha rebut fins ara l'atenció que mereix, i la funció eficaç de l'Església dins les colònies, tot i que es pot suposar, no ha estat pas demostrada plenament. Es pot fer la hipòtesi següent: la presència religiosa no va poder ser efectiva ni eficaç abans de la fase de construcció de les colònies, és a dir, els anys 1880. A la Colònia Sedó, l'església data de 1892. Encara més, l'enquadrament sistemàtic de les noies, tal com es veu a la Colònia Vidal, és encara més tardà i s'avança a una política que més tard defensarà el règim franquista.²⁹ Es tracta de promoure la imatge d'una dona obrera, d'una banda, treballadora i aplicada a les seves tasques, i de l'altra, bona mestressa de casa, totalment allunyada de qualsevol reivindicació sindical.

LA FI D'UN MITE: ELS ANYS SETANTA

Després de la Guerra Civil, sembla que les colònies industrials perdurin còmodament amb la protecció del sistema instaurat. Però les peculiaritats constitutives de la colònia es van girar en contra d'elles a partir dels anys seixanta. Si fins aleshores l'habitatge de la colònia podia semblar més espaiós, més agradable i més assequible que moltes de les cases de la vila veïna, sense parlar de la proximitat a la feina, a partir d'aquell moment esdevé, tot al contrari, un lloc rebutjat especialment a mesura que, a poc a poc, augmenta el nombre d'automòbils i a fora es poden trobar condicions d'allotjament i de confort millors. Progressivament, la colònia s'abandona, i l'empresa posa autocars diaris a disposició dels obrers, que viuen cada ve-

28. És possible que la colònia de la qual parla Morote sigui aquesta.

29. G. DOREL-FERRÉ, «Obreras de la Colonia Sedó», a C. BORDERIAS (dir.) i S. BENGOCHEA (coord.) (2002), *Les dones i la història del Baix Llobregat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

gada més lluny. La mà d'obra es torna més i més escassa. Novament es fan crides a la immigració voluntària, com s'havia fet molt abans, però els nouvinguts, sovint sense tradició obrera, rebutgen tota manifestació de paternalisme, perquè ja no té cap raó de ser. Els patrons, per la seva banda, consideren el sistema de les colònies com a quelcom obsolet i improductiu. En una colònia es barreja, vulguis o no, allò que és vida professional i allò que pertany a la vida privada. Segons el testimoniatge de l'últim gerent de can Sedó, Lluís Sedó Sedó, la colònia havia esdevingut un pes mort que frenava qualsevol intent de modernització. A més, les noves condicions del transport de l'energia feien innecessària la situació a la vora del riu. L'obertura de les fronteres va donar el cop final, i les colònies van anar tancat, les unes darrere les altres.

En aquests moments, les valls de la Catalunya interior són llocs d'un patrimoni enorme i, alhora, incòmode, fet de cases, de pisos, d'esglésies i de mansions modernistes previstes per als amos. I encara s'ha d'inventar el destí de tot això. En els deu últims anys, hi ha hagut temptatives de reutilització: hotels d'empreses, polígons industrials, segones residències, etc. Hi ha hagut la proposta a la UNESCO, per part d'un grup d'investigadors tossuts, de considerar aquests paisatges d'antigues colònies com a patrimoni mundial. Seria urgent que la societat civil prengués posició i demanés mesures d'actuació abans que siguin desfigurats els testimonis essencials d'una trajectòria industrial excepcional, la d'un dels països més dinàmics i emprenedors de l'Europa recent. Ironia de la sort, el museu de la Colònia Sedó deu la seva existència al fet que no es va poder destruir ni desplaçar la famosa turbina Planas. Posteriorment, s'ha posat de manifest la seva importància, gràcies a un magnífic treball d'arqueologia industrial, especialment la de les instal·lacions hidràuliques concebudes per Puig i Llagostera. Aquella que va ser la primera fàbrica de Catalunya, i potser d'Espanya, va portar l'aigua des de la resclosa del Cairat fins a la fàbrica gràcies a una conducció ja comentada, a vegades subterrània, a vegades aèria, que desembocava en un magnífic aqüeducte encara dempeus. L'aigua s'estimbava a l'interior d'una torre i anava a parar a diverses turbines disposades en bateria dintre d'una sala subterrània de dimensions enormes i de construcció acurada. El sol fet d'aquesta col·locació de les turbines, coneguda per poca gent, i, més enllà, l'interès de tot el conjunt, demostra, si fos necessari, la importància que es va atribuir, des del principi, a aquesta font d'energia i les esperances que suscitava. L'aigua ha estat, incontestablement, la raó de ser de les colònies industrials.³⁰

30. A. CARRERAS (1983), «El aprovechamiento...».

BIBLIOGRAFIA

- CARRERAS, A. (1983). «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña 1840-1920, un ensayo de interpretación». *Revista de Historia Económica*, núm. 2.
- Casas baratas para obreros* (1910).
- CLUA MERCADAL, J. (2001). *Processos hidràulics i aplicació de la legislació pel foment de la població rural a les colònies industrials*. Barcelona.
- DOREL-FERRÉ, G. (1992). *Les colònies industrials a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Traducció de la tesi en francès de 1992. *Les colonies industrielles en Catalunya, le cas de la Colònia Sedó d'Esparreguera*. París: Editions Argument]
- [coord.] (1994). *Villages obrers, mythe ou réalités*. CILAC.
- (1985). «Los orígenes del capital industrial catalán: El ejemplo de la familia Puig de Vilanova i la Geltrú». *Historia Industrial*, núm. 8.
- (1999). «L'eau ou le charbon, l'alternative énergétique de l'industrie catalane au XIX siècle». *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Homenatge a Jordi Nadal*. Barcelona. Vol. 2, p. 1057-1068.
- (2002). «Obreres de la Colònia Sedó». A: BORDERIAS, C. [dir.]; BENGOCHEA, S. [coord.]. *Les dones i la història al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- «Les colònies industrials dins la història de l'habitatge social». *Actes de les Cincuenes Jornades del Patrimoni Industrial de Catalunya*. [Celebrades a Manresa, 2000] [Per editar]
- «Godin, entre l'innovation technique et l'innovation sociale». *Communication i Organisation*. Bordeus. [Per editar]
- FRIDENSON, P. [dir.] (1997). *Industrialisation i sociétés de l'Europe occidentale, 1880-1970*. París.
- IZARD, M. (1978). «Entre la impotencia y la esperanza: La Unión Manufacturera». *Estudios de Historia Social*.
- JOHNSON, C. J. (1995). *The life and death of industrial Languedoc, 1700-1920. The politics of deindustrialization*. Oxford-Nova York.
- La jornada de trabajo en la industria textil* (1914).
- LEQUIN, Y. (1983). *Histoire des français, XIX-XX siècles*. Vol. II: *La société*. Armand Colin.
- MALUQUER, J. [et al.] (1994). *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*. Vol. 1: *La formació d'una societat industrial*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- MARSEILLE, J. [dir.] (1998). *L'industrialisation i l'Europe occidentale, (1880-1970)*. París.
- MONLAU, P. F.; SALARICH, J. (1984). *Condiciones de vida y trabajo obrero en España, 1856 y 1858*. Barcelona.
- MOROTE, L. «El feudalismo en las fábricas». *La Publicidad*, 7 maig 1891.
- NADAL, J. (1991). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

- OLLER, N. (1992). «La fàbrica». *Contes* (1891). Barcelona: Edicions 62.
- PANIAGUA A. (1992). *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*. Madrid.
- PÉREZ PICAZO, M. T. [et al.] (1996). *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. Barcelona.
- PRAT DE LA RIBA, E. (1898). *Ley jurídica de la industria*. Barcelona.
- SÁNCHEZ, A. (1992). «La indianeria catalana, ¿mito o realidad?». *Revista de Historia Industrial*, núm. 1.
- TERRADES, I. (1979). *Les colònies a Catalunya, un particularisme històric*. Laia.
- YÁÑEZ, C. (1996). *Saltar con red*. Madrid: Alianza.